

„A múlt emlékei és a jelen értékei...”

Sváb Emlékezet Centrum és Sváb Muzeális Gyűjtemény Kismaroson

„Az emlékezet életet ad;
s ki tetteiben megemlegettetik,
az halhatatlan lesz.”
(Kölcsey Ferenc)

Kismaros a Duna bal partján, Verőce és Nagymaros között, a Szentendrei-szigettel és a visegrádi Várhegygel átellenben elhelyezkedő hangulatos kis település. A vidék a török kor végéig és az azt követő néhány évtizedig lakatlan volt. Lakosai a XVIII. század első felében német nyelvterületekről a Dunán, úgynevezett ulmi dereglyéken, fából készített tutajokon érkeztek a területre és népesítették be a községet. A falu központi parkjában látható Horváth István szobrászművész „Ulmi dereglye” című alkotása, melyet a városalapítókra emlékezve Kismaros Önkormányzata 2004-ben állíttatott fel. A falu lakói a XX. század elejéig teljesen, 1945-ig pedig részben megőrizték német anyanyelvüket, szokásaikat és katolikus vallásukat. Az iskolai tanítás két nyelven folyt, magyarul és németül. Ma német kisebbségi önkormányzat működik a faluban. A hagyományok ápolása fontos összetartó ereje a községnek.

A vissza-visszatérő vendég hogyan mutatja be a környéket? „Nem hinné az ember, ha nem részese az élménynek, hogy Magyarország e hegy-völgyes vidékén mennyi kincs, barátság, bizalom található. [...] Kismaros gyöngyszem, melyet őrizni, óvni kell. [...] Lakói dolgos földműves emberek, akik az évszázadok során a vadregényes hegyvidéket virágzó szőlőültetvénné szelídítették. Az itt termelt zamatos bor hamar hírnevet szerzett a gazdáknak. 1827-ben megépült a katolikus templom. A szorgos építómunkát a XX. század gyors változásai törték meg. Emberi sorsok roppantak össze, de a kitartás és az élni akarás megacélozta az itt élő embereket. 1945 elején több, élete virágában lévő embert hurcoltak el kényszermunkára a Szovjetunióba. Sokukat a jó Isten hazasegítette, de voltak, akiket az idegen föld fogadott be örökre. A sebek, melyeket ez az esztelen kor ejtett, talán sosem forrnak be, csak az emlékezet enyhít rajta egy kicsit. »Élni muszáj«, mert múlnak a napok, évek. Kismaros kemény és kitartó munkával újra példamutató közösséggé lett. A sváb ősök hagyományai elevenen élnek, a múlt tárgyai méltó őrzőhelyet találtak. Lassan szűk lesz a határ az élményvilágnak, melyet néha sikerült egy kicsit tágítani. Szépséges hely, hol látvány rejtőzik minden szegletében. Ezt látni és megismerni kell!” (Vikár Tibor Zala vármegyei helytörténész úti beszámolója a Kismarosi Falumúzeum oldalán).

A Nemzeti Értékek Könyvsorozat, Bihari Zoltán, Mi, svábok című kötetének ismertetőjében olvasható: „Hosszú évtizedek után újból virágzó, gyarapodó, identitásukban megerősödő korszakot élhetnek a magyarországi németek. A hazai társadalomban, kultúrában, gazdaságban egykor betöltött jelentős szerepük számos értéket hagyott hátra. Napjainkban pedig szemtanúi lehetünk látványos újrászerveződésüknek, érdekképviseleti, kulturális és oktatási-nevelési tevékenységük gazdagságának, mellyel ismét kézzelfogható, fontos értéket képviselnek hazánk kulturális palettáján...”

A kismarosiak felébresztették a hagyományokat csipkerózsika-ál-mukból, s egyre többen fedezik fel sváb gyökereiket... Nem csupán ápolják hagyományaikat, de hagyományt is teremtenek. Munkálkodásukat – örökségük gyarapítását, megőrzését, és továbbadását – egy

rendkívüli néprajzi, helytörténeti, és egyháztörténeti gyűjtemény ki-
teljesedésén át napjaink történéseiig kísérhetjük figyelemmel.

Egy gyűjtemény születése

Erdélyi Zsuzsanna az „imádságos asszony” (a Nemzet Művésze, Kos-
suth-díjas magyar néprajztudós, folklorista, a Magyar Művészeti Aka-
adémia Népművészeti, Néprajzi Tagozatának tagja) 1980-ban *Esztergom-
ban* hozta létre a népi vallásosság gyűjteményét. Ekkor Kismaroson is
rögzítette a népi imádságokat, a szép vallásos népekeket. Felvételét a
Falumúzeum őrzi, amelyen a településen élő férfiak és asszonyok éne-
kelnek és mesélnek... A falubeliek már akkor közös álmot szöttek egy
néprajzi múzeumról. Meg kívánták őrizni mindazokat a relikviákat,
emlékeket, amelyek személyes életük része volt, de településtörténeti
értékeket is hordoznak. A *Kismarosi Falumúzeum* létrejötte eseményei-
re az intézmény honlapján tekinthetünk vissza: „A pár éves intenzív
gyűjtés eredményeként nemcsak a *Wiedermann-ház* telik meg muzeális
értékekkel, de a kismarosi padlások, fészerek is, és összeáll egy kiállí-
tási anyag. *Pálmai Klári* néni kis házában, az akkor még Vöröshadsereg
úton egyháztörténeti és helytörténeti kiállítást rendeznek be. *Ez volt
az első kiállítás.* Az Állami Egyházügyi Hivatal harminc napra ad ki
engedélyt. [...] A férfiember segítenek visszapakolni, kapkodva sze-
dik vissza a kiállított tárgyakat, hogy megőrizzék jobb időkre. A rövid
megtekinthető tárlat mégis elég arra, hogy ne csak a falu apraja-nagyja
lássa. Híre átlépi Kismaros határát. Nem kell hozzá sok, a kismarosi
történet eljut Erdélyi Zsuzsannához, a neves néprajzkutatóhoz. Julcsi
néni (*Wiedermann Imréné*) Esztergomba megy konferenciára. Erdélyi
Zsuzsanna pedig gyakori vendége lesz a *Wiedermann-háznak*, és ő is
gyűjteni kezd, professzionális módon. Hangfelvételeket készít. Mag-
netofonja előtt nevük elhallgatásával, de megszólalnak a kismarosi
málenkij robot túlélői. Ezzel Kismaros országosan az elsők között kez-
di meg a Szovjetunióba jóvátételi munkára elhurcoltak történeti kuta-
tását. Bár a nevük nem hangzik el, a hangjukat mindenki ismeri, óva-
tosak hát, a felvétel egyelőre dobozban marad. 1984-et írunk!”

Adatközlés és néprajzi gyűjtés. A fotón balról
jobbra Liebhardt Ferencné született Néder
Ilona, Babus néni, Rehus Gyuláné született
Wiedermann Mónika, Kiss Máriuszne
Néder Teréz, Teri néni adatközlők és Erdélyi
Zsuzsanna néprajzkutató a Kossuth Lajos
utcában, a Scheili-ház nagyszobájában
az egyik felvétel alkalmával láthatók.

Ma már a tárgyak elfoglalhatták az őket megillető helyüket, a dobozból előkerült a hanganyag is. A Kismarosi Önkormányzat támogatásával 1992-ben megalakult a *Kismarosi Falumúzeum Alapítvány*. A következő esztendőben pedig Erdélyi Zsuzsanna köszöntőjével, Major Sándor atya áldásával megnyílt a volt iskolai épületben Kismaros Falumúzeuma, amely később a *Sváb Muzeális Gyűjtemény* elnevezést kapta. A falu és a múzeum tovább írja a történetét. A tárlat folyamatosan bővül, gyarapszik, tablói nem csupán az elmúlt esztendők eseményeit elevenítik meg, de méltóképpen állítanak emléket az alapítóknak is, azoknak, akik már többnyire nincsenek közöttünk...

A gyűjtemény „*Arcok, tárgyak Kismaros múltjából...*” című állandó kiállításán régi eszközök, okiratok, fényképek, hangdokumentumok, falusi gazdálkodási szerszámok, a helyi vallási és kulturális élet relikviái, az oktatás emlékei láthatók. A kismarosi ősök praktikus háztartási eszközei, függönyök, csipkék, babakelengyék, csipkés ágynemű és konyhai falvédők, a rekonstruált sváb női népviseleti ruha. A százharmincöt éves bölcső. A mélyen hívő, katolikus vallású kismarosiak által 1827-ben megépített templomból származó ereklyékből és régi kegytárgyakból álló szakrális gyűjtemény darabjai: *gótbetűs imakönyvek, öreg miséző és ministránsruhák, régi templomi zászlók, feszületek. Az oktatás témakörében régi tankönyvek, német és magyar nyelvű bizonyítványok, kották őrzik az iskolai emlékeket. Megtekinthetjük az ősök régi mezőgazdasági, szőlészeti és borászati szerszámait, eszközeit, de a XIX. században megkezdődött iparosodás – kőműves, ács, asztalos és kádár – szakmáinak munkaeszközeit is. A nagyrészt digitalizált fotógyűjtemény óvodai és iskolai csoportokról, egyházi rendezvényekről, cserkészek életéről, a földművelés múltjáról és jelenéről, a szőlészet és borászat kellekeiről, esküvőkről, kismarosi családokról készült képekből áll.*

Riener Rezső kántortanító öröksége

A szájhagyomány szerint a sváb ősök három dolognak jelölték ki a helyét, amikor letelepedtek: a templomét, a falu kútját és az iskoláét. Az ünnepi események közül kiemelkedett a templomszentelés, amely a közösség elsődleges vallási és társadalmi eseménye volt. Kismaros templomát 1827-ben építették fel, s a volt elemi iskola előtt állt a település első kútja. (Ma a régi mintájára újraépített díszkút emlékeztet rá, amely a település szellemi és épített örökségét ápoló Kismarosi Faluvédő Egylet javaslatára készült el.)

A falu elemi iskoláját a Kossuth Lajos út 21. sz. alatt az 1800-as évek végén építették fel. Falai közt 1969-ig folyt a tanítás. 1872-ben tizenkilenc évesen *Vilcsék Gyula* volt az akkor szinte tisztán sváb település egyetlen tanítója, iskolájának vezetője, a Monarchia utolsó Arany Érdemrenddel kitüntetett pedagógusa. A negyvenöt évig szolgálatot teljesítő tanítót *Salamon Imre*, majd *Riener Rezső* kántortanító követte a katedrán. Riener Rezső az óbudai sváb származású fiatal kántortanító 1929-ben érkezett Kismarosra, s családjával, az iskolaépülettel egységet alkotó tanítói lakban lelt otthonra. Mellette tanított a későbbiekben *Uhlár István*.

Riener hosszú évtizedeken keresztül alakította, formálta a falu gyermek és felnőtt társadalmát. Nemzedékeket nevelt fel, embersége, türelme, a gyerekekhez és a hivatáshoz való alázata példaértékű volt. Küldetésének tartotta az iskolán kívüli népművelést. Színdarabokat rendezett, zenei képzést adott, énekkart szervezett: német és magyar klasszikus egyházi énekeket tanított. A község ifjúságából szervezett műkedvelő színészekkel Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc műveiből adott elő színműveket. A gyakori kirándulások alkalmával a természet szeretetére nevelt. Szakrális zeneműveit egyházi ünnepeken ma is játsszák. Igazgató-tanító hivatását 1952-ig töltötte be. 1981-ben a község temetőjében helyezték örök nyugalomra. Emlékét a falubeliek tisztelettel őrzik.

Riener Rezső és tanítványai

Az emlékezés háza

A Riener-ház évtizedeken át üresen állt, míg felismerték, hogy milyen jelentős az épület a falu történetében. A község vezetése – a német önkormányzat közreműködésével és kormánytámogatással – megvásárolta az akkori tulajdonosaitól. A tanítói lak és az előzőleg már önkormányzati tulajdonba került – falumúzeumként funkcionáló – iskolaépület összevonásával a tér kibővült, s a létesítmény nagyszabású felújítási munkálatai is megkezdődtek. Magyarország kormánya számos módon segíti a hazánkban élő őshonos nemzetiségeket identitásuk, nyelvük és kultúrájuk megőrzésében. A történelmi és néprajzi értékkel bíró épületegyüttest a kormány további támogatásával – a Kismarosi Falumúzeum Alapítvány, és a Német Nemzetiségi Önkormányzat bevonásával – több ütemben újították fel. Az alapítvány célkitűzése volt, hogy az épület utcafronti része visszakapja eredeti sváb építészetre jellemző arculatát. A rekonstrukciós tervet *Mányi István* Ybl-díjas építész készítette. A munkák egy része társadalmi összefogással és közösségi szolgálat során valósult meg.

A Kossuth Lajos úti megszépült ingatlan a hétköznapiakon túli ünnepi emlékezés színterévé, a hagyomány megújult tárházává alakult át. Az épületben 2022-ben avatták fel a *Sváb Muzeális Gyűjtemény* szellemi örökének letéteményese, a helyi, a térségi kultúra és a hagyományok ápolásában jelentős szerepet betöltő *Sváb Emlékezet Centrumot*. A település múltját megidéző kismarosi egyházi, néprajzi és helytörténeti állandó kiállítás a Kismarosi Falumúzeum Alapítvány gondozásában ezen túl a Sváb Emlékezet Centrum keretei között várja a látogatókat.

Az ulmi dereglyétől napjainkig

A nemzeti és nemzetiségi kulturális hagyományok az emberi létezés erőforrásai. A fennmaradás zálogát jelentik. Kismaroson a helytörténet nagy „Zöld Kapuja” kitért, s vele együtt feltárultak az emlékek is. Az Emlékezet Centrum avató ünnepén *Varga Zoltánné Wiedermann Er-*

Fotók: Borka Elly;
Falumúzeum – Sváb Muzeális Gyűjtemény;
Kisvárdai honlapja;
Merész Csaba (kisvárdai iskolafotó).

zsébet (a néprajzi gyűjtemény alapítója Wiedermann Imréné Julcsi néni leánya) megható gondolatait fejezte ki: „Ez a kis falusi épület szimbóluma a településnek: a tanulásnak, tudásnak, erkölcsi növekedésnek, múltunk megőrzésének, jelenünk szebbé formálásának. Nem csak kő és tégl! Áll az iskola, az egykori ófalu közepén! Délcegen és szépen! [...] Az első gyűjtőkre még emlékezünk, tisztelettel állunk meg gyűjtésük eredményei előtt. De közöttünk élnek azok, akik tovább ápolják, gyarapították az elődök gyűjtéseit. [...] A kuratóriumi tagság mára újból megfiatalodott, az ő munkájukat is dicsérte mindaz, amit láttunk. Odaadással, szeretettel várták a látogatókat. De nem kevesebb az elfoglaltság, amit a továbbiakban folyamatosan végezni kell: megtölteni az épületet a múlt emlékeivel, a jelen értékeivel. Az ulmi dereglyétől napjainkig... felelősséggel, történelmi hűséggel, elfogulatlansággal! Köszönet mindazért, amit megvalósítottatok, jó munkát, sok szép eredményt a továbbiakhoz!”

A Kisvárdai Falumúzeum Alapítvány a központi intézmény megnyitása alkalmából emlékkiállítás rendezett be Riener Rezső hagyatékából. Mint *Néder* Sarolta, a Kisvárdai Falumúzeum Alapítvány Kuratóriumának elnöke elmondta: „nem csak kiállítóteret, nem csak – a Dunakanyarban talán elsőként – a málenkij-robotra elhurcoltak állandó emlékhelyét szeretnénk itt megteremteni, hanem – a helyi és az óbudai sváb származású Riener Rezső szelleméhez híven – a kulturális életnek is otthont kívánunk adni. Dalárdák, színdarabok, kamarazenei koncertek, baráti összejövetelek helyszíne lehet majd a SEC.” A Sváb Emlékezet Centrum nemcsak a dunakanyari svábság emlékeit őrzi, hanem minden érintett település anyagát befogadja és bemutatja. A sváb közösséget kívánja összetartani.

Ahogy *Soltész* Miklós államtitkár fogalmazott: a kollektív büntetéssel sújtott németek elvesztése nemcsak rokonaik és nemzetiségük, hanem az egész ország számára pótolhatatlan veszteség, a méltó emlékezés pedig kiemelten jelentős kötelezettség.

A jövő reménysége és az emlékezés virágai

A források keresgélése közben néhány kép ragadta meg a tekintetemet. Szín pompás, felvirágozott sírok látszanak rajta. Mellettük olvasható a felirat: „Tisztelet iskolánk volt tanítói előtt! A ballagási dekoráció virágaival ma délelőtt a Vilcsek Gyula Általános Iskola Szülői Szervezete az iskola Intézményvezető asszonyával és tanártársaival együtt tiszteletüket fejezték ki a kisvárdai temetőben iskolánk volt tanítói és a nemrégiben elhunyt *Wilczek-Nagy* Levente (Vilcsek Gyula dédunokája, a Vilcsek Gyula Alapítvány egyik alapítója) sírjánál...”

A kisvárdaiak kegyelettel, teljes tisztelettel emlékeznek felmenőikre, történelmi és kulturális nagyjaikra és az elhurcoltakra. A volt elemi iskola és a mai kisvárdai iskola örök nyugalomra helyezett tanárai, tanítói: Vilcsek Gyula, Riener Rezső, *Pápai* Jenő, *Várszegi* Ferencné (Vali tanító néni), *Bötykös* Gyula, *dr. Beja* Richárdné (Olgi néni), *Nemes* Mária (Babi néni).

Az iskolában 2012-ben nemzetiségi program indult. Ez az oktatási forma nem idegen a településen, hiszen az óvodában már évek óta folyt német nemzetiségi nevelés, valamint a környező településeken (*Visegrad, Zebegény, Nagymaros*) is működik ilyen típusú intézmény. A program a magyarországi közoktatás részeként valósul meg, betartva az iskolai nevelés és oktatás általános céljait, feladatait meghatározó jogszabályokat. A tanulók egy világnyelv biztos tudásán túl a hon- és népismereti tárgyak beillesztésével megismerik a német nemzetiségi népcsoport történelmét, földrajzát, szellemi s anyagi kultúráját. Mindennapjaikba építik a hagyományőrzést, illetve -teremtést, megtanulják az önismeret és a német nemzetiségi kulturális identitás kialakítását, erősítését. Várják olyan nem német nemzetiségű gyerekek

jelentkezését is, akik szeretnék megismerni a német kultúrát, és azzal azonosulni is kívánnak.

2016-ban a Német Nemzetiségi Önkormányzat a Kossuth út 22. elé ivókutát állíttatott, mely a hasznos funkciója mellett emléket állít a sváb ősöknek. A *Tóth* Dávid által készített bronz kislányfigura ölében az ulmi dereglye látható, a hordó, amin ül, a betelepülők szőlőtermesztésére utal, s a talapzat madeira mintázata a sváb kézimunka egyik jellemzőjére emlékeztet. A szobor felállítása után a lakosság körében kiírt pályázaton lehetett szavazni: mi legyen a kislány neve? Ennek eredményeként lett Teréz, vagyis ahogyan a köznyelvben hívják: Rézi. A faluban német nemzetiségi helytörténeti tanösvényt is kialakítottak. Ennek főbb állomásai: Ulmi dereglye szobor – Málenkij robot emléktáblák – Római katolikus templom – Német feliratú sírkövek – Műemlék pincesor – Kismarosi Sváb Muzeális Gyűjtemény.

A tanórán kívüli foglalkozásokon a diákok felkutatják a településen fellelhető német nemzetiségi emlékhelyeket, kegyhelyeket, és rendszeresen gondozzák azokat. Így megismerkednek történelmi háttérükkel is. Üdítő szokássá vált a virágvasárnapi kút-, szökőkút-, forrásdíszítés is. A gyerekek és a szüleik közösen ünnepelnek, együtt öltöztetik fel pompás köntösbe a falu kútjait, főterét. Teréz napján pedig kis iskolai műsort adva megkoszorúzzák a művelődési ház előtt álló ivókúton ülő – sváb ősöknek emléket állító – „Rézi” kislány szobrát.

Ha a faluba legközelebb betérünk, nyitott szívvel járjuk az utcáit! Látogassunk el intézményeibe, sétáljunk végig a kismarosi helytörténeti tanösvény állomásain, álljunk meg egy percre az emlékezés táblái előtt, és egy szál virágot letéve a sírkertben se felejtünk elidőzni a halhatatlanok hantjai felett...

A Sváb Emlékezet Centrum és Sváb Muzeális Gyűjtemény néprajzi, helytörténeti s egyháztörténeti kiállításán (Kismaros, Kossuth Lajos utca 21.) a sokszínű programkínálat mellett a hagyományápolás, a hagyományépítés nemes gondolata, a múltból kiemelt, feledéstől megóvott emlékek – tárgyi és szellemi értékek – várják az érdeklődőket.

Borka Elly

Források:

Kismarosi Sváb Muzeális Gyűjtemény állandó kiállítása kiadvány, 2016;
Vilcsek Gyula Általános Iskola honlapja és pedagógiai programja;
Tanulmányok Kismaros történetéből;
Dr. Rixer Gusztáv: Kismaros az idő sodrásában 1995.;
Kismarosi Falumúzeum honlapja;
Kismarosi svábok honlapja;
Kisduna újság;
ESTV, a Térség Televíziója;
Kanyarmagazin;
Facebook: Német telepések történelme.

Rézi kút

